

Островий В. ДО ІСТОРІЇ ВИДАННЯ «КОРОТКА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ» (1910 р.) С. Л. РУДНИЦЬКОГО / Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю: матеріали I всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 12 квітня 2024 р.) / [І. М. Шоробура (гол. ред.), В. М. Островий (заст. гол. ред.), В. Р. Адамський (відп. ред.), О. Л. Бакіна, Г. В. Бучківська та ін.]. Хмельницький: ХГПА, 2024. Випуск 1. С. 99-110.

УДК 91(477) С.Л.Рудницький37.091.64-029:93/94

Володимир Островий,
м. Хмельницький

ДО ІСТОРІЇ ВИДАННЯ «КОРОТКА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ» (1910 р.) С. Л. РУДНИЦЬКОГО

У статті здійснено спробу дослідити історію унікального видання «Коротка географія України» (1910 р.) яке належить географу світового рівня, фундатору української географічної науки Степану Львовичу Рудницькому.

Ключові слова: географія України, географічна карта, С. Л. Рудницький, «Коротка географія України», В. О. Геринович.

З огляду на широкомасштабне збройне вторгнення РФ в Україну та розгортання російсько-української війни, більшої зацікавленості і актуальності набувають дослідження в царині

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

географічної науки, історії географії, історичної географії, картографії України.

Серед сучасних вітчизняних дослідників зазначеної проблеми можна виокремити праці О. Шаблія [1-2], Н. Падюки [3], О. Ястребкової, Р. Сосси [4], С. Трубчанінова [5-6], В. Острового [7-8] та ін.

Особливу увагу науковців привертають дослідження українських географів та картографів (кінця XIX – початку XX ст.), зокрема П. Чубинського, Г. Величка, С. Томашівського, С. Рудницького, В. Гериновича, які стояли біля витоків формування канону національної української географічної науки. Маємо констатувати, що чисельний український народ протягом століть був позбавлений державності та був розділений кордонами могутніх імперій, а від так, не мав можливості органічно розвиватися. В цих надскладних геополітичних, соціокультурних та економічних умовах, про системний розвиток саме української географічної науки годі було сподіватися. Варто відзначити, що на тодішній європейській мапі не існувало вже звичної сучасним українцям держави під назвою Україна. В європейській географічній науці Українські землі розглядалися виключно як складова Східної Європи. Тому, українські вчені вже у XIX ст. намагалися підважувати усталену ситуацію виокремлюючи українські етнічні землі від широкого загалу інших народів.

Якщо перші карти українських земель носили діалектологічний характер, то в майбутньому постало питання про створення вже народоописних карт [3, с. 155]. Зокрема одна з перших та найважливіших вказаного роду праць, стала «Народоописна карта українсько-руського народу видання 1896 р. Григорія Величка [9]. Як відзначав Олег Іванович Шаблій – «Це дійсно перша етнічна карта українських земель українського автора, українською мовою» [1, с. 9]. Створення такої карти було суттєвим кроком у справі визначення та концептуалізації географічних меж майбутньої української державності, оскільки держава – це перш за все кордони.

С. Т. Томашівський – український історик, публіцист і політик, дійсний член Наукового Товариства імені Шевченка у м. Львові

(далі НТШ – В. О.) розуміючи актуальність проблеми, вже 1907 р. на сторінках «Хроніки НТШ», виступив із публікацією «В справі етнографічної карти України-Руси. (Проект)» [10]. Учений лаконічно зауважив на недоліки вже виданих карт, що стосувалися українських земель, та головну увагу звернув на наукову вартість у розробці етнографічної карти. За проектом, робота по підготовці карти мала розділитися між етнографічною комісією НТШ у м. Львові та комісією Київською, відповідно за територіальною приналежністю. Зокрема, за Львівською комісією закріплювалися так звана «Австрійська й Угорська Русь», «Російське Поділля», Волинь, Холмщина й Підляшшя, інша територія за Київською. Вимоги до підготовки карти були досить високими та вимагали багато часу на виконання [10, с. 24-27].

Станом на початок ХХ ст. вже було написано доволі багато праць вітчизняними науковцями з історії української літератури, історії України інших галузей, однак, ґрунтовної праці, або бодай чогось універсального з географії усіх українських земель досі не було видано.

Як зазначав український географ В. Геринович, в Галичині публікувалися праці в яких автори намагалися охарактеризувати з точки зору географії не цілісність українських земель, а окремі області України-Руси. Зрозуміло, що це аж ніяк не вирішувало проблеми. Вчений позитивно відгукувався з приводу праці Романа Заклинського «Географія Руси. Ч. I. Русь галицька, буковинська і угорська. Львів, 1887», однак зауважував, що автор в процесі дослідження опирався на застарілу інформацію та поділив українські землі на три окремих частини [11, с. 2].

Щоби ознайомитися з географію українських земель, необхідно було звернутися до іноземної літератури, як от: німецької, польської, російської, французької, та подивитися «чужими» очима на наш край [11, с. 2]. До прикладу, на думку Володимира Гериновича, Ж-Ж Е. Реклю у своєму підручнику з географії «La Nouvelle Géographie universelle [...] T.V.», побіжно, охарактеризував українські території, і то завдячуючи М. Драгоманову (який мав приятельські стосунки із Е. Реклю – В. О.). Ще менше інформації було у таких німецьких виданнях як

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

W. Sievers. «Europa [...] Leipzig-Vien, 1897»; «Rusland [...], von Prof. Dr. Andreas v. Krasnow (Kirchhoff. Länderkunde von Evropa, T. III. V. 5)», де поверхнево описано російську частину українських земель. Географія А. Ремана «Ziemie dawnej Polski [...]»; Część I. Karpaty [...] Lwów, 1895; Część II. Polska Niżowa [...] Lwów, 1904. – зображала українські землі до р. Дніпра, які колись належали польській державі. У виданні В. П. Семенова, П. П. Семенова, В. И. Ламанского «Россія. Полное географическое описание нашего отечества [...] С-Петербург, 1903» – автори представили межі імперії не як особні географічні одиниці, а як політичні території, описуючи їх губерніями. Взагалі, у цій праці було представлено три лівобережні губернії (Чернігівську, Полтавську та Харківську – В. О.).

15 березня 1909 р. на засідання секції фізикогеографічної комісії при НТШ, його активний діяч Д-р. Степан Рудницький виступив із ініціативою відкриття окремого відділу, члени якого займалися дослідженням географії України-Руси [12, арк. 33]. В ході дискусії ідея була підтримана І. Раковським, В. Левицьким та ін. Під час обговорення був присутній і учень проф. С. Рудницького – Володимир Геринович. Одночасно підтримано ідею залучити до роботи комісії голів інших секцій НТШ, «[...] аби і в будучній не опереджували нас чужинці в розслідуванню нашої землі [...]» [12, арк. 33 зв.].

Ідею створення цілісної, комплексної праці з географії України-Руси, яку виношували тривалий час українські учені, таки вдалося зреалізувати на кінець 1910 р. – професору С. Л. Рудницькому та його учню В. О. Гериновичу. Праця складалася з двох частин, перша – «Фізична географія», друга – «Антропогеографія» та отримала назву «*Коротка географія України*» [13].

Щодо змісту першої частини фізичної географії, варто відзначити її генералізуючий характер, який охопив усю територію проживання українського народу. У вступі автор обґрунтував географічне положення України, її назву. Одночасно закликав називати український народ саме українцями, а не русинами. Використання у праці назви «Україна» з її географічним

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

положенням претендували на особливу ідентичність автохтонного населення. Вперше, окрім загального огляду території, в центрі уваги постала єдність української території як географічної цілості незалежно від перебування її частин під владою імперій. Автор описав як геологію, природу та тваринний світ усієї української землі. Книга була ілюстрована і нараховувала 66 чорно-білих рисунків (фото) та мала обсяг 152 сторінки. Ціна була доступною і становила 75 копійок. Як зазначав В. Геринович: «[...] Географія проф. Рудницького хоч написана для широких верств в спосіб приступний, стоїть на науковій висоті відповідає найновішим дослідом з поля географії наших областей [...]» [11, с. 3].

Особливо цінним досягненням проекту, було розміщення наприкінці книги кольорової *«Географічної карти земель, де живуть УКРАЇНЦІ»* яку склав Володимир Геринович. За словами вченого, карта поєднувала в собі три складника: фізичний, етнографічний, топографічний та підкреслювала територіальну цілісність України з позначенням червоною смугою її кордонів. Робота над картою була закінчена Володимиром Гериновичем перед Великодніми святами 1909 р., та була схвалена особисто професорами С. Рудницьким і М. Грушевським [11, с. 3].

Друга частина – «Антропогеографія», і досі не втратила своєї актуальності. У ній автор, окрім зв'язку людини з природою науково обґрунтував різницю між росіянами та українцями. Текст рукопису С. Рудницький особисто декларував Володимирі Олександровичу, про що останній зауважив: «[...] Ся частина ... писана так переконуючо, що була би отворила очи не одному із наших галицьких замотиличених всеросійскою агітацією Русинів. Они, почувши голоси наукових поваг Росії, в справі національних ріжниць, мали би незбитий доказ своєї окремішности, побачили би і зрозуміли єї «чисті» ідеї, які пропагують речники єдинства українського і велико-русского народа... [...]» [14, с. 4].

Взимку 1909 р. рукопис *«Коротка географія України»* був повністю готовий до друку та надісланий до київського наукового видавництва «Лан» [11, с. 3]. Навесні 1910 р. проф. С. Рудницький

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

мав отримати від видавництва корегований варіант рукопису, аби узгодити його редакцію. Однак, на жаль, не отримав.

Книга вийшла друком вже восени. Та ще й як вийшла? Перш за все С. Л. Рудницький та В. О. Геринович були здивовані повній відсутності у виданні другої частини під назвою «Антропогеографія». З'ясувалося, що оригінал другої частини рукопису «загинув» ще на пошті. Це була справжня катастрофа. Як зазначав сам С. Рудницький: «[...] ...такі речі пишуться тільки раз... [...]» [11, с. 3]. Але й це не все. Як з'ясувалося, текст основної праці, тобто першої частини, був порозкроюваний «на всі боки», багато речей опущено, деякі самовільно додано, редагування препогане. За свідченням В. Гериновича, необхідно було видавати окрему брошуру в якій було зазначено про близько 1400 похибок в ілюстрованій книжці (обсягом 152 сторінки). За його словами, С. Рудницький перебував в такому стані, що хотів навіть відмовитися від авторства цього видання.

На карту В. О. Гериновича очікувала так само не краща доля. Вчений із сумом констатував: «[...] З літографії вийшла неможливо. Через неуміле складане плит зайшли досить прикрі похибки. Всюди майже пересунуено або сїть гідрографічну, або нерівности терену. Неправильности удїлити ся мусїли рівнож і границям державним, губерніяльним та уїздовим. Сих похибок не можна ані усунути ані скорегувати тож пішли як були... [...]» [11, с. 3].

Виникає логічне запитання: чому так сталося? Історія із загубленим на пошті рукописом більш-менш зрозуміла, можливо, звичайне недбальство, хоча і навмисне викрадення не варто виключати. Щодо незадовільного редагування тексту *«Короткої географії України»*, думаємо, світло на цю проблему проливає загальний стан видавничої справи, який склався в Україні на той час. Насамперед, через заборону друкувати щось українським правописом до революції 1905 р. банально не вистачало професійного досвіду, який формується роками, шляхом підготовки відповідних кадрів. Вже не кажучи про тотальну неграмотність, неписьменність та зросійщення населення України. Відомо, що влітку 1909 р. в м. Києві було засновано видавництво «Лан», в якому і було розміщено замовлення на друк

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

славнозвісного рукопису. Видавництво заснував брат М. Грушевського – Олександр, який очолив матеріальну сторону справи [15, с. 5]. Редакційно-технічною справою у видавництві займався Тищенко Юрій, який у 1949 р. на еміграції опублікував працю «Із спогадів про українські видавництва», в якій частково висвітлив приховану сторону видавничої справи: «[...] Найголовніше було те, що за видавничу справу бралися люди які не мали уяви про те, що таке видавництво, чого воно вимагає від видавця...[...]» [15, с. 3]; «[...]... мав я вже досить праці в цих ділянках, але маючи *сякий-такий* досвід і видавничу практику, одмовитися від цього не міг [...]» [15, с. 5]. Припускаємо, що особисте зізнання Юрія Пилиповича не потребує додаткових коментарів. Щодо карти, складеною В. О. Гериновичем, яка була віддрукована в київській літографії С. В. Кульженка, про що свідчить підпис під самою картою [16]. Очевидно, непрофесіоналізм був характерний навіть для знаних видавництв тогочасної України. Звісно, врахувати ці особливості галицькі вчені не могли, та й значимість видання навіть в такому стані мало неймовірну вагу для всієї України яку важко переоцінити навіть сьогодні.

10 грудня 1910 р., перебуваючи у м. Самбір, В. О. Геринович писав про «*Коротку географію України*»: «[...] Перед нами перша книжка, в якій зображена природа краю цілої України. Перед нами широкі горизонти... Ми не маленькі, нікчемні замкнені десь у куточку. Ми народ великий, замешкалий на широкій красній землі, для якої в будучині отвирає ся велика роль: «Простір України більший від иньшої якої небудь європейської держави (з виїмком самої Росії) і доходить до 850000 км². Ні оден з європейських народів не займає стільки гарного простору як народ український. Було-би де зажити на славу і розвинути богате економічне і умове життє. Так щож! «На нашій, не своїй землі» як казав батько Тарас, мусів український народ зазнати багато лиха».

Сила тепла та любови віє із кожного уступу до своєї рідної землиці. Свою землю повинен знати кождий, повинен довідати ся, «де він вродив ся і зріс, де той край, де батьки його жили з давних

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

часів, захищали його своїми грудьми від ворогів, поливали своїм потом та кровю»...[...]» [11, с. 2-3].

С. Рудницький не полишав надії, що друга частина рукопису до «Короткої географії України» віднайдеться, однак, все ж таки взявся за написання нової редакції яка вийшла друком вже 1914 р. [17].

У 1921 р. в черговому своєму виданні «Україна – наш рідний край» учений дає пораду українському народу на майбутнє, що стало б запорукою його розвитку: «[...] Однак земля, що ми її саме описали, навіть для чужих здається одною з найкращих у світі. Для нас, Українців, вона найкраща між усіма, тому, що вона нам рідна мати. Коли всі Українці від найменшого до найбільшого навчаться щиро та розумно її любити – інакші, світлі часи настануть для України [...]» [18, с. 128]. Цікаво, як це співвідносити з відкриттям ринку землі в Україні на сучасному етапі?

Отже, щодо історії підготовки та видання «Короткої географії України» 1910 р. С. Рудницького маємо надію на відкриття нових, більш інформативних подробиць справи. Можливо, колись віднайдеться друга частина рукопису десь в архівах, або в приватній колекції.

Сумно бачити, як тепер, в надскладних воєнних умовах, вже вкотре нищиться не тільки економічна, а й інтелектуальна спадщина України. Зокрема, мова йде про вже згадану «Коротку географію України» С. Л. Рудницького, примірник якої просто зараз, у оригінальному вигляді, без «втручань», як кажуть колекціонери – продається на аукціоні на сайті для колекціонерів VIOLITY за суму 11900 грн. [19]. Звісно, пересічні мешканці не розуміють усієї цінності даного «фолянта», оскільки мало, а часто зовсім не обізнані в проблемі. До прикладу, станом на грудень 2012 р. в ході наукових досліджень нам вдалося віднайти всього один примірник по всій Україні. Тому, це видання стало не просто рідкісним, а одиничним. Порівняно нещодавно, видання з'явилося в мережі-інтернет з доступом для широкого загалу [20].

Рис. 1. Володимир Герінович. Географічна карта земель, де живуть УКРАЇНЦІ [13, 16]

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю

Зрозуміло, що в умовах масового зубожіння у воєнний час, як то кажуть – не до книжок. Все більше додається суму, коли дізнаєшся із засобів масової інформації про корупцію, нецільове використання державних – народних коштів, і одночасно спостерігаєш те, як розпродаються залишки національної спадщини. Ситуація критично потребує перегляду державної гуманітарної політики щодо збереження пам'яток національної ваги. Сподіваємося, що зазначений фоліант буде куплений і переданий до однієї з державних бібліотек України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Шаблій О. І. Львівська суспільно-географічна школа : (до 60-річчя кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка). Львів : [б.в.], 2004. – 168 с.

2. Шаблій О. І. Життєвий шлях і напрямки наукової діяльності професора Володимира Гериновича / Історія української географії : всеукр. наук.-теорет. часопис. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. Вип. 17. С. 8–16.; Його ж. Науковий семінар з нагоди 125-річного ювілею професора Володимира Гериновича / Історія української географії : всеукр. наук.-теорет. часопис. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. Вип. 18. С. 113–114.; Його ж. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії. Львів: [б.в.], 2004. 226 с.; Його ж. Професор Володимир Геринович / За ред. проф. О. Шаблія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 366 с.

3. Падука Н., Сосса Р. Бібліографічний покажчик картографічних джерел розселення українців (кінець XVIII–XX ст.) / Історико-географічні дослідження в Україні. – 2019. – Чис. 14. – С. 119-143.

4. Ястребкова О., Сосса Р. Дослідження етнографічних карт території України за допомогою ГІС-технологій / Всеукраїнська науково-практична конференція «Картографічне моделювання та географічні інформаційні системи» 3-5 жовтня 2019 р., Львів: збірник матеріалів / відпов. ред. Р. І. Сосса. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. С. 154-156.

5. Трубочанінов С. В. Праці Володимира Гериновича в галузі історичної географії / Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2015. – Вип. 8. С. 111–125.

6. Трубочанінов С. В. «Чернівецький період» в житті Мирона Кордуби (1900–1918): наукова та навчально-методична діяльність / Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2017. – Вип. 10. С. 398–413.

7. Островий В. М. В. О. Геринович – учень та послідовник засновника української географії С. Л. Рудницького / Історія української географії та картографії. Частина I: Збірник матеріалів Третьої Міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-літньому ювілею академіка Степана Рудницького. Тернопіль, 6-7 грудня 2007. С. 47–50.

8. Островий В. М. Науково-педагогічна та громадська діяльність В. О. Гериновича (1900-ті – 1940-і рр.): монографія / [Островий В. М.]. Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2021. 255 с.

9. Величко Г. Народоописна карта українського народу / зладив Гр. Величко коштом і заходом Товариства «Просвіта» у Львові. – 1:1 680 000. – У Львові: Просвіта. Літ. Андрій Андрейчин, [1896]. – 1 к.: багатокопір.; 79 x 130 см. (Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, каб. карт., 23-НТ, 780-Н, 1043-Н).

10. Томашівський С. Т. В справі етнографічної карти України-Руси / Хроніка НТШ у Львові. – Львів, 1907. – Вип. III. – Ч. 31. – май.-серп. – С. 21.

11. Геринович В. О. Ожидана книжка / Діло. – Львів, 1910. Ч. 281. – п'ятниця. 16 груд. С. 2–3.

12. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 309. Наукове товариство ім. Т. Шевченка, м. Львів (1892 – 1946 рр.). Оп. 1. Спр. 39. Протоколи засідань членів природо-математичної і медичної секцій (1893–1912 рр.), 42 арк.

13. Рудницький С. Коротка географія України / Попул. б-ка „Лан”. – К.-Львів, 1910. № 5–7. 154 с.

Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна

- ~~14. Геринович В. О. Др. С. Рудницький. Наука, штука і література. Коротка географія України / Руслан. – Львів, 1911. Ч. 8. 12 січня. С. 3–4.~~
15. Сірий Ю. Из спогадів про українські видавництва / Накладом товариства Прихильників Української Вільної Академії Наук. Серія: Книгознавство. Бібліологічні вісти 1. – Ч. 3. Авґсбург, 1949. 12 с.
16. Геринович В. О. Географічна карта земель, де живуть українці / зладив Володимир Геринович. – 1 : 5000.000. – Киев: Лит. С.В. Кульженко, [1910]. – 1 к.: багатоколір.; 30 x 46,5 см. (Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, каб. карт., 241-Н).
17. Рудницький С. Коротка географія України. Часть II (з 48 малюнками) / Накладом українського Педагогічного Товариства, з друкарні наукового товариства ім. Шевченка Львів, 1914. 221 с.
18. Рудницький С. Україна – наш рідний край. Коротка географія України. Друге видання. Накладом фонду «Учітеся брати мої». Ч. 4. Львів, 1921. 147 с.
19. Букіністика. Наукова, технічна, спеціальна література. С. Рудницький. Коротка географія України. 1910 р. – «VIOLITY». URL: <https://violity.com/ru/99625671-s-rudnickij-korotka-geografiya-ukrayini-1910-g> (дата звернення: 09. 04. 2024).
20. Рудницький С. Коротка географія України. Ч. I. Фізична географія. 1910 р. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Rudnytskyi_Stepan/Korotka_geografii_a_Ukrainy_Ch_1_Fizychna_heohrafiia/ (дата звернення: 03. 02. 2024).